

‘Een beetje lyrisch, een beetje sentimenteel’: Virginie Loveling binnen de receptie van Nederlandstalige literatuur in Tsjechië en Polen eind 19de eeuw

Wilken Engelbrecht en Joanna Włodarczyk-Kaziród

Samenvatting

In deze bijdrage wordt de positie van het werk van Virginie Loveling binnen de transfer van Nederlandstalige literatuur naar Tsjechië en Polen onderzocht. Tot nog toe werden twee vertalingen van haar werk in het Tsjechisch ontdekt. Hoewel er nog geen Poolse vertalingen zijn vastgesteld, was Loveling in Polen wel bekend in naslagwerken en in de Poolse pers. Ook daar wordt op ingegaan. In het eerste deel geeft het artikel een korte schets van de receptie van Nederlandstalige literatuur in Tsjechische en Poolse vertaling gedurende de negentiende eeuw. Het tweede deel van de bijdrage gaat dieper in op de vertalingen van werk van Loveling in het Tsjechisch door de polyglotte priester Alois Koudelka en door de postambtenaar Václav Kuneš. Zo wordt een beeld gegeven van de receptie van Loveling in beide landen die enerzijds strikt literair was (als schrijfster van in de termen van die tijd ‘realistisch’ proza, dit wil zeggen naturalistisch werk) en anderzijds verbonden was met de eerste feministische golf in Tsjechië en Polen. Het is de vraag welke van beide facetten in deze receptie belangrijker was.¹

Abstract

This contribution considers the place of Virginie Loveling’s work within the transfer of Dutch-language literature into Czechia and Poland. So far, two translations of her work into Czech have been discovered. Although no Polish translations have yet been identified, Loveling’s reputation in Poland has been noted in reference works and in the Polish press, which is also addressed in this article. In the first part, the article gives a brief survey of the reception of Dutch-language literature in Czech and Polish translation during the nineteenth century. The second part takes a closer look at the translations

¹ Het onderzoek naar het Tsjechische deel van het artikel is gedaan binnen de projecten OLOMOU(117)/MR/rv *Receptie van Nederlandstalige literatuur in het Tsjechisch, 1848-1948* van de Nederlandse Taalunie, en FPVČ 2016/02 *Receptce nizozemské a vlámské literatury v českém překladu, 1848-1948* van het Fonds voor de Ondersteuning van Wetenschappelijk Werk van de Univerzita Palackého in Olomouc.

of Loveling's work into Czech by the polyglot priest Alois Koudelka and by the postal official Václav Kuneš. This gives a picture of Loveling's reception in both countries that was strictly literary (as a writer of in contemporary terms 'realist' prose, i.e. naturalistic work) on the one hand, and connected to the first feminist wave in the Czech Republic and Poland on the other. The question is which of the two facets was more important in this reception.

1. RECEPTIE VAN NEDERLANDSTALIGE LITERATUUR IN DE NEGENTIENDE EEUW

Centraal-Europa is niet direct het gebied waar je aan denkt als het gaat om de receptie van het werk van Virginie Loveling (en van haar zuster Rosalie). Toch was er een kleine maar interessante receptie van hun werk in het fin de siècle en vlak voor de Eerste Wereldoorlog. Die vond plaats binnen het grotere verband van interesse voor literatuur uit het Nederlandse taalgebied. De vraag is echter, zeker als ook de Poolse interesse in haar persoon in ogenschouw wordt genomen, of deze receptie vooral literair geïnspireerd was dan wel of Lovelings positie als strijdster voor vrouwenrechten de belangrijkste rol speelde. Om een idee te geven van de mate waarin de Nederlandstalige literatuur bekend was in Tsjechië en Polen, geven we hier eerst een kort overzicht van de Poolse en Tsjechische receptie in de negentiende eeuw.

1.1. HELDHAFTIGE ZEEVERHALEN IN POLEN

Hoewel er al ver voor de negentiende eeuw veel Pools-Nederlandse contacten waren, betroffen die vooral de handel. Poolse intellectuelen lazen werken uit de Nederlanden met name in het Latijn, de internationale taal van die tijd. Bovendien kenden enkelen van hen goed Nederlands, zoals blijkt uit de aanwezigheid van veel Nederlandstalig materiaal uit de zestiende tot achttiende eeuw, onder andere in de bibliotheken van Wrocław (Kiedroń, 2014; Koch, 2018, p. 198). Vertalingen waren dus niet nodig.

Toch is de eerste Poolse vertaling van een Nederlands werk al van eind achttiende eeuw. Dit was de *Waerachtighe beschryvinghe van drie seylagen, ter werelt noyt soo vreemt ghehoort* van Gerrit de Veer (ca. 1570-na 1598) die als *Przypadki pamiętne Jackoba Heemskerke i Wilelma Barenza*, in 1794 werd gepubliceerd bij Jan May in Krakau in een vertaling door Stanisław Szymań-

ski (1752-na 1809) samen met andere zeeverhalen in de bundel *Zbiór podróży ważnych i ciekawych dla nauki i zabawy młodych*. Dit was de Poolse versie van de Duitse bundel *Erste Sammlung merkwürdiger Reisebeschreibungen für die Jugend*. Szymański, die het stuk uit het Duits vertaalde, was een jezuïet, schrijver en publicist die een breed scala aan onderwerpen vertaalde, van sentimentele Franse romans tot medische handboeken. Het werk van Gerrit de Veer werd buiten Nederland veel gelezen omdat het een universele ondertoon had. De mislukte poging van de Nederlanders om China over zee te bereiken werd getoond als een reis van succesvolle mensen, omdat ze, ondanks de vorst en de schipbreuk, het overleefden en konden terugkeren naar hun vaderland (Koch, 2018, p. 17).

Hetzelfde reisverslag werd in 1805 nogmaals in Wrocław gepubliceerd, nu door uitgever Wilhelm Bogumił Korn (1739-1806), onder de titel *Podróż do Spicbergu i do Nowej Ziemi* [Een reis naar Spitsbergen en Nova Zembla], in het eerste deel van de collectie getiteld *Zbiór podróży po wszystkich częściach świata przedsięwziętych dla oświecenia i zabawy młodzieży* [Bundel van reizen over alle werelddelen bewerkt ter lering en vermaak van de jeugd]. Deze vertaling verscheen drie jaar later bij dezelfde uitgeverij met de uitgebreidere titel *Biblioteka geograficzna i innych wiadomości dla młodzieży, czyli zbiór podróży najciekawszych w różnych częściach świata, dla zabawy i oświecenia młodzieży, przełożony z rozmaitych języków. Z obrazkami i mappq. Tom I zawierający Podróż do Spicbergu i Nowy Zembli, tudzież przypadki Czterech Maytków Rossyjskich* [Een bibliotheek van geografische en andere wetenswaardigheden voor de jeugd, of verzameling van de interessantste reizen in verschillende werelddelen, ter vermaak en lering van de jeugd vertaald uit verschillende talen. Met afbeeldingen en kaart. Deel I bevat een reis naar Spitsbergen en Nova Zembla, en de zaak van de vier Russische zeelui] (Koch, 2018, p. 592). Deze anonieme vertaling was echter niet van Szymański en wijkt af van diens tekst uit 1784 (Koch, 2018, p. 23).

In de reeds genoemde bundel *Zbiór podróży po wszystkich częściach świata* (1805) verscheen ook een anonieme vertaling van het dagboek van Willem Bontekoe als *Podróż do Indyów Wschodnich wykonana w roku 1618 i 1619. Przez Wilhelma Bonteku kapitana okrętu holenderskiego* [Reis naar Oost-Indië ondernomen in 1618 en 1619 door Willem Bontekoe, kapitein van een Hollands fregat]. Deze vertaling werd lang beschouwd als de oudste Poolse vertaling van Nederlandse literatuur (Koch, 2018, p. 25). De samensteller van de originele Duitse bundel, Joachim Heinrich Campe (1746-1818), was een Duitse pedagoog die beschrijvingen van pittoreske, verre expedities gebruikte

om de jonge lezer te vermaken. Campe paste de teksten ook aan voor didactische en moraliserende doeleinden.

1.2. IN DEN BEGINNE WAS CONSCIENCE

De receptie van Nederlandstalige literatuur begon in Centraal-Europa vaak met werken van Hendrik Conscience. Meestal ging het dan om een of meer van de novellen *Siska van Rosemael*, *Wat eene moeder lyden kan* en *Hoe men schilder wordt*. Deze waren namelijk in 1845 in het Duits vertaald door Melchior von Diepenbrock (1798-1853) in het bundeltje *Flämishes Stillleben in drei kleinen Erzählungen von Heinrich Conscience* (1845) (Van Uffelen, 1993, p. 48; Engelbrecht, 2021, p. 63-65). Tsjechië was, voor zover nu bekend is, het eerste Centraal-Europese gebied (buiten Duitsland) waar Consciences werk werd vertaald. In 1846 werd de novelle *Siska van Rosemael* in vertaling gepubliceerd in het literaire blad *Květy* [Bloemen]. De vertaling kwam later ook in boekvorm uit. Vertaler Jakub Malý (1811-1885) speelde in de zogeheten *Národní obrození*, Nationale Wedergeboorte, een belangrijke rol als literator, vertaler en uitgever. Malý heeft voor zijn vertaling hoogstwaarschijnlijk gebruikgemaakt van die van Melchior von Diepenbrock.

De Tsjechen zagen in de Vlaamse taalstrijd een afspiegeling van hun eigen taalstrijd met de Duitse (en verduitsde) bovenlaag. Dat maakte Consciences novellen populair en ongeveer een derde van zijn oeuvre kwam in Tsjechische vertaling uit.² Het probleem van de taalstrijd wordt meermalen expliciet vermeld. Sterker nog: de feitelijk allereerste Tsjechische vertaling uit het Nederlands was een op 7 februari 1845 in de krant *Česká wčela* [De Tsjechische Bij] afgedrukte redevoering van Conscience, bijna één jaar eerder door hem uitgesproken op een vergadering van het Taelverbond op 11 februari 1844.³ Deze redevoering werd in 1847 door de voorvechter van de Tsjechische taalstrijd František Kampelík (1805-1872) integraal overgenomen in zijn pamflet *Obrana českého jazyka* [Verdediging van de Tsjechische taal] (Engelbrecht, 2021, p. 59-60).

² Om precies te zijn: 31 titels van de 80 literaire titels van Conscience in 50 uitgaven tussen 1846 en 1936 (Engelbrecht, Engelbrechtová & Hamers, 2018, overzicht op p. 132; en Engelbrecht 2021, grafiek op p. 65).

³ De Tsjechische journalist, vermoedelijk de priester Karel Alois Vinařický (1803-1869), zal het bericht wel in een Duitse krant hebben opgemerkt. Zo werd het optreden van Conscience onder andere vermeld in de bijlage bij de *Allgemeine Zeitung* uit Augsburg, die uitkwam op zaterdag 2 maart 1844 (nr. 62, p. 491-493).

Consciencies novellen stonden daarmee aan het begin van een tot heden voortdurende Tsjechische receptie van Nederlandstalige literatuur. Alleen al tot het einde van de Eerste Wereldoorlog kwamen er 160 vertalingen van verschillende schrijvers uit het Nederlands in het Tsjechisch uit, een relatief groot aantal. Hiervan vormden de 50 uitgaven van werk van Conscience bijna een derde. Ongeveer de helft van alle vertalingen werd gepubliceerd in kranten of tijdschriften, soms complete romans in feuilleton, een feit dat voor het Frans ook is geconstateerd door Kim Andringa (2013, p. 275). Op dit moment (2023) staat de teller op ruim 1000 vertalingen van allerlei auteurs, waarmee het Tsjechisch tot de talen met een wat grotere receptie van Nederlandstalige literatuur behoort, zeker als dit wordt afgemeten aan het aantal sprekers van het Tsjechisch (ca. 12 miljoen mensen in heel Europa).

Tussen 1857 en 1896 kwamen veel novellen als feuilleton in de katholieke tijdschriften *Besídka* [De Bijeenkomst], *Blahověst* [De Heilsverkondiger] en *Obzor* [Horizont] uit, of werden in goedkope deeltjes van het kleine formaat duodecimo uitgegeven in eveneens katholieke series als *Zábavná biblioteka* [Vermakelijke Bibliotheek] van de benedictijnen in Rajhrad en *Zábavy večerní* [Vermakelijke Avonden] van de Praagse katholieke uitgeverij Cyrillo-Měthodejská knihtiskárna. Zoals de namen aangeven, ging het om series die ‘verantwoord leesvermaak’ aan de katholieke lezer van eenvoudige komaf aanboden. De prijs kwam daarmee overeen. Zo kostten deeltjes van de *Zábavná biblioteka* in 1881 afhankelijk van de dikte gemiddeld tussen 20 kreutzer en 1 gulden 20.⁴ Ter vergelijking, in 1883 verdiende een ambtenaar 25 gulden per maand en een geoefende metselaar 35.⁵ Wat de katholieken in Consciencies werk beviel, omschreef de priester Alois Koudelka (1861-1942), polyglot, vertaler en recensent van het literaire katholieke maandblad *Hlidka*

⁴ Prijzen ontnomen aan de achterflap van *Selská vojna*, de vertaling van *De boerenkrijg* door J. P. Lhotecký (Brno: Škola Božského srdce Páně v Rajhradě; Zábavná biblioteka 63) uit 1881. Vanaf 1857 tot 1892 was de gulden die uit 100 kreutzer bestond (Tsjechisch: zlatník, krejcar) de munteenheid in het keizerrijk Oostenrijk (na 1867 de dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije).

⁵ Voor 21 kreutzer kreeg men een kilo bloem, voor 15-30 kreutzer een liter wijn, voor 15 kreutzer een liter bier, voor 1,07 gulden een kilo boter. Voor het bedrag van 1,20 gulden kreeg men destijds al een behoorlijk hemd (Sejbal, 1997, p. 319).

literární [De literaire wachter] in zijn recensie van de vertaling van *De schat van Felix Roobeeck*, die in 1889 in *Zábavy večerní* was verschenen:⁶

Wat de lezer in de verhalen van H. Conscience vooral aanspreekt, gaf de auteur zelf aan met treffende woorden die hij aan een van zijn protagonisten in *Het IJzeren Graf* in de mond legde: ‘in Uw (Consc.) vertellingen houd ik van de lieve eenvoud, de zoete gevoelens en de onwankelbare hoop, voorts van de oprechte bewondering van de natuur, de dankbaarheid jegens God en de liefde jegens de mensen.’⁷ Dit zijn allemaal eigenschappen die niet mogen ontbreken in lectuur voor het volk, en die wij speciaal in de kleinere vertellingen van deze Vlaamse novellist aantreffen. (A.V., 1889, p. 284)

Op de slippen van Conscience kwamen vooral katholieke auteurs in vertaling mee die soortgelijke in kerkelijke ogen ‘aanbevelenswaardige lectuur’ voor de eenvoudige gelovige aanboden. We treffen eind negentiende eeuw bekende katholieke schrijvers aan als Jan Jacob Cremer (1827-1880), Gerard Keller (1829-1899) en Jan Reinier Snieders (1812-1888), maar ook vertellers van niet specifiek katholieke signatuur die wel in het komische genre thuis hoorden als Justus van Maurik (1846-1904). Van de dames is feitelijk alleen Melati van Java (ps. van Nicolina M. Sloot, 1853-1927) aanwezig, de eerste ‘Indische’ auteur en een van de eerste vrouwen die lid werden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Vrijwel alle uitgaven werden besproken in de *Hlidka* en in andere katholieke tijdschriften. Veel van deze uitgaven waren bemiddeld door Koudelka, die als correspondent van het Nederlandse katholieke dagblad *De Tijd* voor Centraal-Europa rechtstreeks contact had met Nederland, zelf ook een paar maal in België en Nederland was geweest en een goed overzicht van de boekenmarkt daar had.⁸

⁶ Co se čtenáři v povídkách J. Conscience zvláště zamlouvá, vytkl autor sám případnými slovy, jež vložil jedné z jednajících osob v Železném hrobu do úst: „Ve vašich (Consc.) povídkách se mi líbí milá prostota, sladký cit a nezvratná naděje, pak upřímný obdiv přírody, vděčnost k Bohu a láska k lidem.” Toť vlastnosti, které nemají chyběti četbě pro lid, a které zvláště v menších povídkách flamského novellisty nalézáme (vertaling auteur).

⁷ Het originele Tsjechische citaat bevindt zich in Conscience (1887, p. 4).

⁸ Dat Koudelka inderdaad Nederlands kende, blijkt uit een kattenbelletje uit 1901 aan Herman Heijermans, waarin hij vraagt naar auteursrechten van *Op hoop van zegen*, een toneelstuk dat hijzelf vertaalde als *Naděje* en dat in 1902 met die titel werd gepubliceerd. Koudelka gebruikte voor deze vertaling het pseudoniem O. Vetti, dat hij reserveerde voor zijn vertalingen van vanuit een katholiek standpunt eigenlijk ‘onacceptabele’ literatuur (Engelbrecht, 2021, p. 77-78).

1.3. CONSCIENCE IN HET IN DRIEËN GEDEELDE POLEN

Ook in Polen was Conscience in de 19de eeuw ongetwijfeld de beroemdste Nederlandstalige schrijver. Karakteristieke kenmerken van de Poolse receptie van zijn werk zijn een grote spreiding van publicatielocaties (Poznań, Pelpin, Warschau, Lviv, Sambor, Bytom) en een flinke diversiteit van uitgevers uit de drie delen van Polen (Koch, 2018, p. 26).⁹

De eerste editie van Conscience was de in 1885 verschenen bundel *Powieści belgijskie z życia rodzinnego* [Belgische verhalen uit het familieleven]. Deze bundel bestaat uit twee delen: deel 1 bevat *De gierigaard* (*Skąpiec*) en *Wat eene moeder lyden kan* (*Cierpienia matki*), deel 2 bevat *De arme edelman* (*Zubożały szlachcic*) en *Lambrecht Hensmans* (*Przygody Lambrechta Hensmansa*). Deze vertalingen zijn via het Frans gemaakt door de destijds bekende vertaler Franciszek Salezy Dmochowski (1801-1871) (Lipnicki, 2012, p. 57). De bundel werd in Warschau uitgegeven door de gebroeders Karol en Gustaw Hindemith. In 1861 werd de publicatie opnieuw door Dmochowski uitgegeven onder de titel *Wieczory zimowe. Obrazy z życia rodzinnego dla młodych osób* [Winteravonden. Vertellingen uit het familieleven voor jongeren].

De verhalen van Conscience waren zeer populair onder Poolse lezers. Deze werken moedigden, zoals blijkt uit de titel *Wieczory zimowe*, hele generaties aan om familiebanden te cultiveren door middel van gezamenlijk lezen tijdens lange winteravonden (Koch, 2018, p. 211-212). In 1871 werd in Pruisisch Polen het werk *De ziekte der verbeelding* (*Choroba wyobraźni*) gepubliceerd, overgenomen door een priester, Józef Stagraczyński (1840-1865). Hij was ook de redacteur van de *Tygodnik Katolicki* [Katholiek Weekblad] in Poznań, waar deze tekst werd gepubliceerd. In het laatste kwart van de eeuw kwamen er nog vele romans en novellen van Conscience uit, waaronder ook omvangrijkere historische romans als *Simon Turchi* (1875). De receptie van zijn werk culmineerde begin 20ste eeuw, toen in 1914 bij de Boekhandel van de Hl. Adalbert te Poznań een driedelige omnibus *Wybór Dziel Henryka Conscience'a* [Keuze uit de werken van Hendrik Conscience] werd gepubli-

⁹ Polen was tussen 1772 en 1795 in drie opeenvolgende delingen verdeeld tussen het Russische en Oostenrijkse keizerrijk en het koninkrijk Pruisen. Bij de derde en laatste deling was Polen tot 1918 feitelijk van de kaart verdwenen. De Poolse cultuur en een nationaal gevoel bleven echter wel bestaan. Vanwege de verschillende omstandigheden met betrekking tot censuur (het mildst in Oostenrijk, het strengst in Rusland) verschenen veel werken ofwel in alle drie de 'partities' (landsdelen onder vreemd bestuur), ofwel alleen in enkele ervan.

ceerd met onder meer *De arme edelman*, *Het geluk van rijk te zijn* en *In 't wonderjaer 1566*.

Een jaar later volgde in 1915 de eerste, anonieme uitgave van Conscienc's bekendste roman *De leeuw van Vlaanderen* (*Lew z Flandrij. Powieść z XIV wieku osnuta na tle walk Flamandczyków o niepodległość ojczyzny*), een uitgave die in 1921 en 1930 werd herdrukt. De oplage was met 13.000 stuks tamelijk groot voor die tijd. Bovendien was de uitgave voorzien van een voorwoord met informatie over het leven van de auteur. De vertaler benadrukte in het voorwoord de waarde van het vaderland, waardoor Conscience de Poolse lezer aanspreekt en bij hem de hoop wekt op het herwinnen van de onafhankelijkheid (Koch, 2018, p. 218). Conscience was in Polen van 1856 tot 1930 populair. Hij werd in Polen gepromoot als Vlaams schrijver en als schepper van de Vlaamse roman. Dit wordt benadrukt in literair-kritische teksten, voorwoorden en vermeldingen in de pers. Zoals Jerzy Koch (2018, p. 221) opmerkt, is het opmerkelijk dat er een zekere parallel bestond tussen Vlaanderen en Polen: de dreiging van verfransing in het geval van Vlaanderen, en germanisering en russificatie in het geval van Polen.

1.4. EERSTE RECEPTIE IN LITERAIRE TIJDSCHRIFTEN

De eerste Tsjechische vertalingen van Conscienc's werk verschenen niet in katholieke, maar in nationaal-liberale periodieken.¹⁰ Daarnaast vertaalde de liberale gymnasiumdirecteur en literatuurhistoricus Václav Petrů (1841-1906) niet alleen enkele historische romans van Conscience (onder andere *In 't wonderjaer 1566*, *Baes Gansendonck* en *Graef Hugo van Craenhove*),¹¹ maar ook *Klaasje Zevenster* van Jacob van Lennep (1802-1868) en *De familie Kegge* uit de *Camera Obscura* van Hildebrand (Nicolaas Beets).¹² Hij plande met de liberale uitgever Steinhauser uit Plzeň (Pilsen) een hele serie *Klasy [Aren]* om onder andere Nederlandstalige literatuur te propageren, maar door zijn ontijdige dood in 1906 bleef het bij een paar deeltjes (Engelbrecht, 2021, p. 68).

¹⁰ Onder 'nationaal-liberaal' wordt hier verstaan liberalen (dus naar de maatstaven van die tijd relatief progressieve mensen) die opkwamen voor de Tsjechische zaak (en voor 1918 om die reden meer dan eens voor kortere periodes gevangen gezet werden).

¹¹ *Obrazoborci antverpští* (Plzeň: Vendelin Steinhauser, 1884), *Šebestián Gansendonck* (Praha: Kober, 1884), *Hugo van Craenhove a přítel jeho Abulfaragus* (Praha: Kotrba, 1890).

¹² *Jenička Sedmihvězda* (Tábor: Nedvidek, 1880, als romanbijlage van het blad *Český jih* [Het Tsjechische zuiden]) en *Kegge a jeho rodina* (Praha: Kober, 1883).

Hoewel vooral de katholieken met Consciences werk wegliepen, publiceerden ook strikt literaire tijdschriften van niet-katholieke signatuur zijn werk. Zo kwamen zowel de novelle *Blinde Roza* als *Moeder Job* in het tijdschrift *Lumír* uit.¹³ In dit tijdschrift, dat van 1851 tot de opheffing door de Duitse bezetter in 1940 een van de belangrijkste literaire periodieken was, vergelijkbaar met de Nederlandse *De Gids*, werd in 1854 ook de eerste vertaling afgedrukt van een Nederlandstalig werk dat niet van Conscience was, de novelle *Een vader* uit 1849 van Geertruida Bosboom-Toussaint (1812-1886).¹⁴ *Lumír* begon tegen het eind van de eeuw een belangrijkere rol te spelen in de transfer van Nederlandstalige literatuur, toen Jaroslav Kamper (1871-1911) tot de redactie toetrad.

Kamper was ervan overtuigd dat zijn familie van Nederlandse afkomst was (Lantová, 1993, p. 646), een overtuiging die hij uitdrukte in zijn pseudoniem Jaroslav Leyder (d.w.z. ‘van Leiden’). De man van zijn zuster, Jaroslav Hladík (1872-1896), was een zogeheten concipiënt (juridisch medewerker) van de Fondsenbank in Den Haag (Matula, 2015, p. 13-14). Ook hij was literair geïnteresseerd en zo kreeg Kamper uit eerste hand informatie over de nieuwste ontwikkelingen in de Nederlandse letteren. Hij stelde de Tachtigers aan de orde en vertaalde zowel *Noodlot* van Louis Couperus (1863-1923) als *Ahasverus* van Herman Heijermans (1864-1924) (Engelbrecht, 2021, p. 84-88).¹⁵

Ook in Polen zijn veel vertalingen in tijdschriften gepubliceerd. Door de specifieke Poolse omstandigheden is er tot nog toe minder bekend.¹⁶ Toch weten we dat ook hier Polen eerder begint dan Tsjechië. Nederlandse literatuur werd al begin 19de eeuw in Poolse literaire tijdschriften besproken. Een mooi voorbeeld is het anonieme artikel *O naynowszy literaturze hollenderskiej* [Over de nieuwste Nederlandse literatuur] dat in 1822 verscheen in *Gazeta Literacka* [Literaire Gazet]. De auteur van het artikel besprak bekende Nederlandse auteurs als Willem Bilderdijk, Isaäc da Costa en Hendrik Tollens, en minder bekende als Lubbertus Rietberg en Jan de Kruijff. In dit artikel was tevens een Poolse vertaling opgenomen van een fragment uit Bilderdijks gedicht *De ondergang der eerste wereld* (Koch, 2018, p. 203-204).

¹³ *Blinde Roza* als *Slepá Rósa* in een vertaling van de liberaal en revolutionair Vincenc Vávra Haštalský (1824-1877) in april 1852, *Moeder Job* als *Pani stará* in een vertaling van een verder onbekende Ladislav Hodický die in die periode in bladen van de meest uiteenlopende signatuur vooral uit het Frans vertaalde, in december 1863.

¹⁴ Vertaald als *Otec a dcera* door de verder onbekende Karel Malinský.

¹⁵ *Osud* (Praha: Vilímek, 1895) en *Ahasver* (1898), uitgegeven in het Joodse tijdschrift *Kalendář česko-židovský* [Tsjechisch-Joodse Kalender].

¹⁶ Door de politieke situatie – de opdeling van Polen in drie entiteiten – en de beide wereldoorlogen, waarbij veel bibliotheken verloren gingen, valt het voor Polen moeilijker na te gaan dan voor Tsjechië wat er in tijdschriftvorm is verschenen.

In het blad *Dziennik Wileński* [Dagblad van Vilnius] uit 1824 verscheen een artikel *Krótki wiadomość o literaturze Hollenderskiej z niemieckiego* [Kort bericht over de Nederlandse literatuur uit het Duits] door de historicus en literair criticus Leon Rogalski (1806-1878). Rogalski was een tijdje secretaris van de Poolse Rada Wychowania [Onderwijsraad] en was als medewerker van verschillende encyclopedieën goed op de hoogte van de Europese literatuur. Hij typeerde het literaire leven in Nederland, schreef over theaters, wetenschappelijke verenigingen en zelfs over prediking, geschiedschrijving en onderwijs (Koch, 2018, p. 204).

Zoals Bożena Czarnecka (2023, p. 233) vermeldt, werd ook in Polen het werk van Hendrik Conscience voor het eerst gepubliceerd in een tijdschrift, en wel in het literaire en culturele weekblad *Rozmaitości* [Verscheidenheden] in Lviv.¹⁷ In de loop van 1856 verschenen in dit blad *Rikke-tikke-tak* (*Rikke-tikke-tak*) en *Blinde Rosa* (*Ciemna Rózia*). De tweede vertaling werd voorafgegaan door een korte inleiding met belangrijke informatie over de auteur (Czarnecka, 2023, p. 233).

1.5. ANDERE RICHTINGEN IN TSJECHIË

Op het grondgebied van het huidige Tsjechië waren er sinds 1085 drie staatkundige eenheden, verenigd onder één kroon: het koninkrijk Bohemen met de hoofdstad Praag, het markgraafschap Moravië met de hoofdstad Brno en het goeddeels Duits- en Poolstalige Oostenrijks-Silezië met de hoofdstad Opava (Troppau).¹⁸ Elk van deze landsdelen had een eigen parlement, een eigen regering en een door de keizer benoemde landshoofdman. In alle drie de gebieden was er sprake van een groeiende spanning tussen Tsjechischtaligen en Duitstaligen. In Bohemen en Moravië maakten Tsjechischtaligen twee derde van de bevolking uit, in Silezië slechts 20%. In Bohemen (vooral in het aan Duitsland grenzende Sudetenland) was 37% van de bevolking Duitstalig, in Moravië 28% (met name in de grotere steden Brno, Olomouc en Jihlava met omgeving) en in Silezië 51% van de bevolking.¹⁹ De Duitstaligen hadden be-

¹⁷ Lviv, in het Pools Lwów (Lemberg), was van 1349 tot 1918 deel van Polen. Er leeft nog altijd een Poolstalige minderheid in de stad.

¹⁸ Silezië was in 1333 bij de Boheemse kroon gekomen. Oostenrijks-Silezië was het resultaat van de afsplitsing van de nu Poolse delen van Silezië in 1742 na de overwinning van Frederik de Grote in de Oostenrijkse Successieoorlogen. Voorheen was de hoofdstad Wrocław (Breslau).

¹⁹ Op basis van de volkstellingen van respectievelijk 1857 en 1910 waren de verhoudingen in het hele land: (1857) totaal aantal inwoners 7.118.773, Tsjechisch 4.336.241 (60,9%), Duits 2.519.781 (35,4%), Pools 131.062 (1,8%), Joods 131.149 (1,8%); (1910) totaal aantal inwoners 10.059.257, Tsjechisch 6.291.273 (62,5%), Duits 3.512.682 (34,9%), Pools 251.689 (2,5%), Joods niet apart gemeten (meestal Duitstalig) (Engelbrecht, 2021, p. 23).

tere maatschappelijke posities en voor veel ambtelijke functies was een goede kennis van het Duits vereist, al waren – anders dan in België – de autoriteiten sinds 1848 verplicht om Tsjechisch (in Silezië ook Pools) te gebruiken indien daarom werd gevraagd.

Binnen alle Tsjechische taalgemeenschappen bestonden er een katholieke, een sociaaldemocratische en een nationaal-liberale zuil. Binnen de eerste ontstonden in het laatste decennium van de negentiende eeuw twee bewegingen – de *Katolická moderna* [Katholieke Modernen], een progressieve groepering die de encycliek van paus Leo XIII *Rerum novarum* [Over de nieuwe dingen] (1891) in praktijk wilde brengen, en een sterk bevindelijk, met de *Renouveau catholique*²⁰ verwant groepje rondom de leraar en vertaler Josef Florian (1873-1941). Ook bij de sociaaldemocraten kwam het tot twee afsplitsingen: in 1896 ontstond een anarchistische groep, die in 1919 weer opging in de sociaaldemocratie, daarnaast was er een marxistische groep, die zich in 1921 afsplitste als de *Komunistická strana československa* [Communistische Partij van Tsjechoslowakije]. Alle groepen hadden hun eigen verenigingen, politieke partijen, kranten en tijdschriften.

Het literaire tijdschrift van de sociaaldemocraten *Rozhledy* [Vergezichten] introduceerde rond de eeuwwisseling *Multatuli* (1820-1887). Daarnaast hadden zij interesse in het werk van Herman Heijermans. De anarchisten en marxisten richtten zich op Ferdinand Domela-Nieuwenhuis (1846-1919), Anna Maria van Gogh-Kaulbach (1869-1960), Herman Gorter (1864-1927), Henriëtte Roland Holst-van der Schalk (1869-1952) en de feministe Cornélie Huygens (1848-1902).

De katholieke modernen waren niet geïnteresseerd in buitenlandse literatuur. De groep rond Florian juist wel. Zij zagen in mystici als Jan van Ruusbroec (1293-1381), Hadewijch (13de eeuw) of Johannes Stalpaert van der Wiele (1579-1630), maar ook in recentere auteurs als Guido Gezelle (1830-1899), Karel van de Woestijne (1878-1929) en Felix Timmermans (1886-1947) geestverwanten. Meestal namen zij relatief kleine fragmenten over in hun tijdschriftjes *Archa* [De Ark] en *Nova et vetera* [Nieuwe en oude dingen]. Deze groep bleef tot aan de communistische omwenteling in 1948 actief.

De belangrijkste literaire uitgeverijen als J. Otto, R. Vilímek en F. Šimáček waren liberaal. Zij gaven het tijdschrift *Lumír* uit en verschillende auteurs die

²⁰ De *Renouveau catholique*, in Nederland en Vlaanderen de Katholieke Hernieuwing, was in de periode 1850-1920 een oorspronkelijk Franse, later Europese beweging die streefde naar het ongedaan maken van de resultaten van de verlichting en de Franse Revolutie. Zij streefden naar een vitalistisch middeleeuws christendom op basis van ideeën van mystici als Thomas van Aquino en Jan van Ruusbroec en verwierpen het traditionele katholicisme.

destijds tot de belangrijkste uit de Nederlandstalige literatuur behoorden, zoals Louis Couperus, Cyriel Buysse (1859-1932), Frederik van Eeden (1860-1932) of Stijn Streuvels (1871-1969). Zonder duidelijke politieke voorkeur, qua richting eerder progressief en tegelijk elitair waren de Tsjechische symbolisten, verenigd in het tijdschrift *Moderní revue* [Moderne revue] van de schrijver-vertaler Arnošt Procházka (1869-1925). Zij hadden vooral interesse voor de Tachtigers.

1.6. DE SITUATIE IN POLEN

De drie Poolse delingen hadden het land in 1795 voor 123 jaar van de kaart doen verdwijnen. Maar de Poolse cultuur bleef bestaan, hoewel er nu drie aparte Poolse literaire velden waren. In alle gebieden waren er uitgeverijen die werken van bekende buitenlandse auteurs, onder wie ook Nederlandstaligen publiceerden. De bezetters blokkeerden Pools hoger onderwijs. Het verst gingen de Russen, die in 1832 de al uit 1579 daterende universiteit van Vilnius sloten en eveneens de in 1806 opgerichte Universiteit van Warschau en de Vereniging van Vrienden van de Wetenschappen in Warschau ophieven. In het Pruisische deel was de Universiteit van Poznań al in 1793 gesloten en was die van Wrocław (destijds: Breslau) sinds 1811 een Duitstalige universiteit. Het best waren nog de aloude Jagiellonenuniversiteit uit 1364 in Krakau en de universiteit van Lviv (1608) eraan toe. Beide konden onder Oostenrijks bestuur als Poolstalige instituties voortbestaan, maar hadden wel grote financiële problemen. Vertalingen waren dus voor de Poolse culturele elite van levensbelang om voeling te houden met de mondiale wetenschap.

Ook in Polen was er sprake van verzuiling, tussen katholieken enerzijds en socialisten anderzijds. In het socialistische kamp paste het werk van Multatuli, wiens *Max Havelaar* in 1903 door de Joodse vertaalster en feministe Bronisława Neufeldówna (1875-1931) werd vertaald. De Poolse receptie van zijn werk sloot nauw aan bij die in Duitsland. Zoals Koch (2018, p. 435) schrijft, paste Multatuli met zijn emancipatoire inzet voor de Javanen en, in Europa, voor vrouwen, kinderen en arbeiders als groepen in nood, in de leesbehoefte van de Poolse lezers. In het socialistische kamp hoorde ook Herman Heijermans, wiens toneelstukken in Polen erg populair waren. In de jaren 1902-1949 werden maar liefst zes van zijn drama's gepubliceerd, waarvan *Op hoop van zegen*, uitgegeven onder de titel *Nadzieja*, het grootste Poolse lezerspubliek had (Koch, 2018, p. 443-445).

1.7. DE NASLAGWERKEN

Echte goede Tsjechische geschiedenissen van de wereldliteratuur bestonden in de negentiende eeuw niet. De reeds genoemde Václav Petřů was daarom begonnen met het opstellen van een *Illustrované dějiny literatury všeobecné* [Geïllustreerde geschiedenis van de algemene literatuur], waarvan twee delen werden gepubliceerd, over de oosterse talen in 1882 en over de Engelse literatuur in 1887. Het door hem geplande derde deel over de Germaanse literatuur is door zijn dood nooit voltooid. Wel gaf de links-liberale schrijver Jan Klecanda (1855-1920) in 1904 een overzicht van culturele ontwikkelingen in de negentiende eeuw uit. In deze bundel *Devatenácté století slovem i obrazem* [De negentiende eeuw in woord en beeld] behandelde de dichter Jaroslav Vrchlický (ps. van Emil Jakub Frida, 1853-1912) onder andere de roman in Duitsland, de Scandinavische landen, Nederland en Vlaanderen. Als de belangrijkste romanciers in Vlaanderen worden door hem Hendrik Conscience, Jan en August Snieders (1825-1904) en Virginie Loveling genoemd, naast Anton Bergmann (1835-1874) en Domien Sleenckx (1818-1901). Vrchlický had in 1895 overigens zelf enkele gedichten van Pol de Mont (1857-1931) vertaald.

Toch kon de geïnteresseerde Tsjechische lezer meer over Nederlandstalige literatuur te weten komen in naslagwerken. De eerste omvangrijkere Tsjechische encyclopedie, *Slovník naučný* [Leerwoordenboek = Encyclopedie] werd tussen 1860 en 1890 in twaalf delen uitgegeven door de liberale politicus en publicist František Ladislav Rieger (1818-1903). In deze encyclopedie werden bijvoorbeeld Hendrik Conscience, Jacob van Lennep, Ferdinand Snellaert (1809-1872) en Geertruida Bosboom-Toussaint met eigen lemma's vermeld.²¹ De gezusters Loveling waren te recent om in deze encyclopedie te worden opgenomen.

In Polen werden er wel verschillende grote encyclopedische literatuurgeschiedenissen uitgegeven. Zo kon de Poolse lezer informatie over Nederlandstalige literatuur en meer speciaal over Conscience vinden in de *Historia literatury powszechnej* [Geschiedenis van de algemene literatuur] (deel 3, gepubliceerd in 1865), waarin de auteur, Fryderyk Henryk Lewestam (1817-1878), de Vlaamse schrijver presenteert als een talent dat uitblinkt in prozagenres, maar tegelijkertijd van mening is dat Nederlandstalige auteurs eerder

²¹ *Slovník naučný* 2 (C-E), Praha: Kober 1862, p. 203-204 (lemma van Václav Zelený); deel 4 (G-L), Praha: Kober 1865, p. 1226 nr. 3 (anoniem lemma, overigens foutief als Jan van Lennep genoteerd); deel 8 (S), Praha: Kober 1870, p. 722; deel 9 (T-V), Praha: Kober 1872, p. 530, nr. 4 (beide lemma's van Jan Bohumil Müller).

buitenlandse voorbeelden imiteren en minder zelf creëren. Verder merkt hij op dat Nederlandstalige auteurs buiten Duitsland en Spanje zelden bekend waren. Hij benadrukt echter dat het Nederlandse genie zich vooral in de wetenschap aan de wereld heeft geopenbaard (Koch, 2018, p. 205-206).

2. RECEPTIE VAN VIRGINIE LOVELING

2.1. INFORMATIE IN NASLAGWERKEN

Dé Tsjechische encyclopedie die, hoewel een eind-negentiende-eeuws product, nog altijd zo’n belangrijke status heeft dat ze in 1996-2003 integraal opnieuw werd uitgegeven, is *Ottův slovník naučný*. *Illustrovaná enklropaedie obecných vědomostí* [Otto’s Leerwoordenboek. Geïllustreerde encyclopedie van de algemene kennis], die tussen 1888 en 1909 in 28 flinke delen met in totaal ruim 186.000 lemma’s en 27.789 bladzijden verscheen. Tal van Tsjechische geleerden uit die tijd werkten eraan mee. Er waren aparte lemma’s voor de Nederlandse (Holk, 1901) en de Vlaamse literatuur (VM, 1907). In dat laatste noemde de Praagse hoogleraar germanistiek Václav Mourek (VM, 1907, p. 807) de gezusters Loveling als ‘beiden ook bekend om hun proza’, en Virginie Loveling kreeg ook een eigen lemma (figuur 1).

We zien in dit lemma wel verschillende drukfouten: ‘Het hoofd varit huis’ in plaats van *Het hoofd van ’t huis*, ‘Idiorica’ in plaats van *Idonia*. In deze encyclopedie komen zulke fouten relatief vaak voor in anonieme lemma’s die klaarblijkelijk minder zorgvuldig werden gecontroleerd. De fouten doen vermoeden dat de informatie uit een in gotische letter gedrukt Duits conversatielexicon afkomstig is.

Fig. 1: *Het lemma Lovelingová in Ottův slovník naučný (1900).*

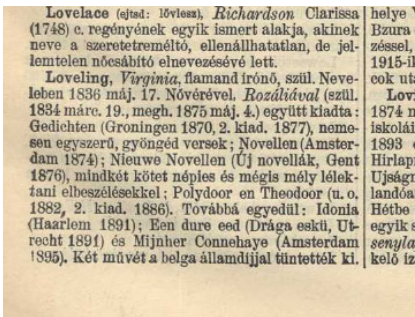

Fig. 2: *Het lemma Loveling in Révai Nagy Lexikona (1910).*

Een zeer gelijkend lemma komt ook voor in de vergelijkbare Hongaarse *Révai nagy lexikona az ismeretek enciklopédiája* [Révai's Groot Lexicon en Encyclopedie van de Kennis], met een eveneens anoniem lemma (figuur 2), en in de Poolse *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana* [Grote Algemene Geïllustreerde Encyclopedie] (M. Ko. 1910) (figuur 3), waar het lemma is ondertekend door Maria Koszutska (1876-1939). Zij was een belangrijke Poolse feministe, vanaf 1902 lid van een marxistische splintergroeping binnen de Polska Partia Socialistyczna [Poolse Socialistische Partij] en een van de oprichtende leden van de Poolse communistische partij. In 1929 emigreerde zij naar de Sovjet-Unie, waar zij met veel andere Poolse communisten in juni 1937 werd gearresteerd bij een stalinistische 'zuivering'. Zij stierf in 1939 in de gevangenis.

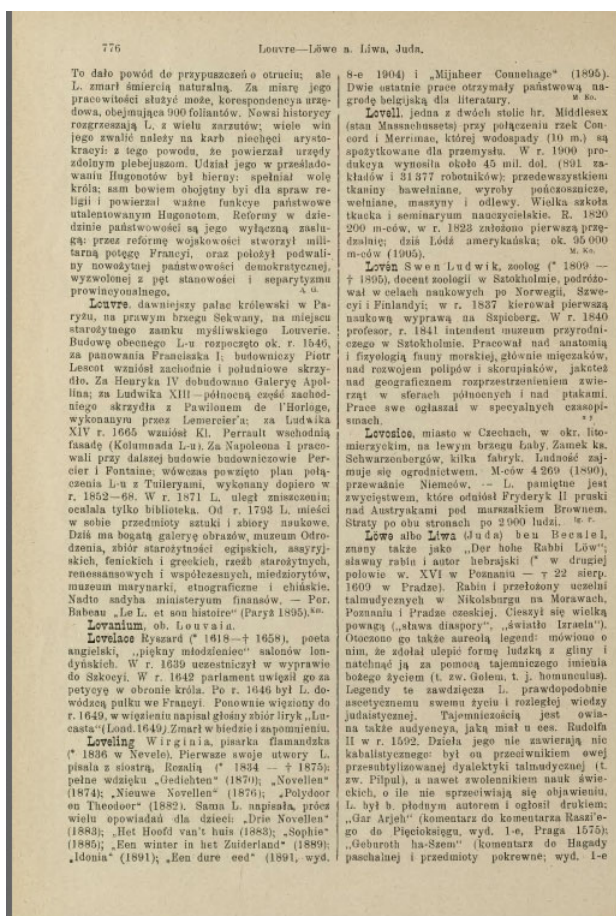

Fig. 3: Het lemma Loveling in
Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana (1910).

De sterk gelijkende informatie versterkt het vermoeden dat alle lemma's teruggaan op één, waarschijnlijk Duits lemma. De Tsjechische encyclopedie verschilt wel in twee opzichten: er wordt een Tsjechische vertaling van *Mijnheer Daman en zijn erfgenamen* genoemd (een van de *Nieuwe novellen* uit 1876) en omgekeerd ontbreekt de informatie over de in 1895 uitgegeven novelle *Mijnheer Connehaye*.

De laatste vermelding in een Tsjechische encyclopedie was in de *Nový velký ilustrovaný slovník naučný* [Nieuwe Grote Geïllustreerde Encyclopedie], waar Loveling vermeld staat tussen andere dichters uit de jaren tachtig als bijvoorbeeld Gezelle, Rodenbach en De Mont.²² Ook in deze encyclopedie kreeg zij nog een lemma, zij het zeer beknopt.²³

2.2. RECENSIES IN DE PERS

In de Tsjechische pers werden de zusters Loveling rond de eeuwwisseling vrij regelmatig besproken, over het algemeen positief. Zo gaf František Kalda jr. (1884-1962), die in 1921 in Praag bij de Karelsuniversiteit de oudste vakgroep neerlandistiek in Centraal-Europa buiten Duitsland zou oprichten (Engelbrecht, 2021, p. 45-46), in 1911 een overzicht van de Vlaamse beweging in een feuilletonartikel *Hnutí jihonizozemské* [De Zuid-Nederlandse Beweging] in het socialistische dagblad *Čas* [De Tijd], waarin hij de in 1877 in Groningen verschenen *Gedichten* zo karakteriseert.²⁴

De gedichten van de gezusters Loveling – formeel imiteren ze de vrije ritmes van Heine, naar inhoud zijn deze gedichten verhalend, alles erin is subjectief, zowel de gevoelskant, als elke vorm van kritiek geraken op de achtergrond. Hoewel deze gedichten geschreven zijn in het zuiverste Hollands, verraden zij toch de melancholie van de Vlaamse geest. (Kalda, 1911, III, p. 6)

Aan het einde van zijn overzicht (Kalda, 1911, IV, p. 6) komt hij vrij uitgebreid op de romans en novellen van beide gezusters terug. Hij geeft daar een

²² Anoniem lemma, 'Holandská literatura'. *Nový velký ilustrovaný slovník naučný* 9 (Hertvis-Chojnice). Praha: Gutenberg, 1930, p. 79-80 (Loveling vermeld op p. 80).

²³ Anoniem lemma, 'Loveling Virginie'. *Nový velký ilustrovaný slovník naučný* 12 (Legionář-Med). Praha: Gutenberg, 1931, p. 132.

²⁴ Básně sester Lovelingových – formálně napodobují volné rhythmy Heineovy, obsahem pak jsou to básně výpravné, v nichž vše subjektivní, ať stránka citová, ať jakákoliv kritika, naprosto ustupuje do pozadí. Ač psány jsou básně tyto nejryzejší hollandštinou, přece nezapřou melancholie duše flémské.

korte schets van 'Po en Paoletto' uit de bundel *Nieuwe novellen* van 1876 en van Virginies novelle *Sophie* uit 1884. Kalda beschouwde in zijn besprekingen de Lovelings vooral als 'typisch Vlaamse auteurs'.

Verscheidende groeperingen van de Tsjechische pers besteedden van tijd tot tijd ook aandacht aan het werk van de gezusters Loveling. Binnen de katholieke zuil was dit vooral de reeds genoemde Koudelka, die van 1887 tot 1915 de buitenlandrubriek van het tijdschrift *Hlídky literární* verzorgde. Hij besteedde zo nu en dan ook aandacht aan zowel de Franstalige als de Nederlandstalige Belgische literatuur. Zo vermeldde hij in zijn eerste aan België gewijde column *Een winter in Zuiderland* van Virginie Loveling als recent uitgekomen werk, waarbij hij haar als 'de bekende novelliste' omschrijft (Koudelka, 1890, p. 351). Een paar jaar later besprak hij onder 'België' uitsluitend Franstalige literatuur en vermeldde hij Vlamingen in zijn overzicht van 'Hollandse literatuur'. Hier wordt Virginie Loveling slechts terloops als een schrijfster van plattelandsverhalen genoemd (Koudelka, 1894, p. 317; 1895, p. 348). In zijn verslag van 1904 vermeldt Koudelka:²⁵

In de laatste Vlaamse wedstrijd voor prijzen voor werken uit de bellettrie kreeg onder andere Virginie Loveling een prijs voor haar roman 'Mijnheer Connehaye', een roman waarvan de plot ontleend is aan de hogere burgerkringen. De schrijfster was tot voor kort (nu naast Stijn Streuvels en Cyr. Buysse) de meest getalenteerde beoefenaarster van het plattelandsverhaal. Haar stijl is gematigd realistisch, nog het meest lijkend op die van de Duitse (Oostenrijkse) schrijver Rosegger.²⁶ Als haar evenknie qua stijl en wereldbeschouwing voegt Herman Teirlinck zich bij haar met zijn werken, vooral met zijn laatste roman 'Het stille gesternte'. (Koudelka 1904, p. 332)

De Vijfjaarlijkse Prijs voor de Nederlandse Letterkunde die Koudelka bedoelde, had Loveling echter niet gekregen voor *Mijnheer Connehaye*, maar voor *Een dure eed* (9de ronde). Zoals blijkt uit het verslag van Adolf De Ceuleneer (1903, p. 163, p. 172-174) was *Mijnheer Connehaye* voor de tiende

²⁵ Při posledním vlámském konkursu o ceny za práce z oboru krásného písemnictví obdržela cenu mezi jinými Virginia Lovelingová za svůj roman, jehož děj vzat z vyšších občanských kruhů, „Mijnheer Connehaye“. Autorka až do nedávna (ted' vedle Stijn Streuvelsa a Cyr. Buysse) byla nejtalentovanější pěstitelkou vesnické povídky. Styl její jest mírně realistický, nejvíce podobá německému spisovateli (rakouskému) Roseggerovi. Jí po bok co do slohu i co do nazírání na svět druzí se Hermann Teirlinck svými pracemi, hlavně posledním romanem „Het stille Gesternte“ [sic].

²⁶ Bedoeld is Peter Rosegger (1843-1918), een destijds bekende Oostenrijkse katholieke plattelandsauteur.

ronde van deze prijs in 1903 wel als tweede geëindigd (na *Rijmsnoer* van Guido Gezelle), maar had de roman de prijs uiteindelijk toch niet gekregen.

Onder een ander pseudoniem, Josef Šeřík Vitínský, schreef Koudelka tussen 1894 en 1924 ook een paar honderd artikelen voor het katholieke tijdschrift *Vlast'* [Vaderland]. Een zestigtal hiervan betroffen onderwerpen uit Vlaanderen, maar slechts zelden besteedde hij aandacht aan de bellettrie. De gezusters Loveling worden door hem eenmaal, in december 1894, vermeld in een overzicht van destijds nieuwe Vlaamse dichters als 'de twee nachtegallen van Nevele' (Šeřík Vitínský, 1894b, p. 270). Die geringe aandacht voor Loveling is niet zo vreemd. De Lovelings waren antiklerikaal en dat lag niet goed in dit streng katholieke tijdschrift. In zijn alter ego als Šeřík Vitínský was Koudelka vooral een zedenmeester met een grote voorkeur voor verhalen over de beschavende werking van missionarissen en met zijn commentaar op (door hem afgekeurde) gemengde huwelijken tussen katholieken en protestanten.

Ook de liberale en neutrale pers besteedde aandacht aan Loveling. Dat was het geval met de bibliothecaris van de Praagse universiteitsbibliotheek Bořivoj Prusík (1872-1928) die onder het pseudoniem Mr. Penn begin twintigste eeuw regelmatig over buitenlandse literatuur berichtte. In het liberale dagblad *Národní listy* [Nationale Bladen] dat gedurende zijn hele bestaan relatief veel aandacht aan Nederlandstalige literatuur besteedde, noemde hij *De twistappel* (1904) van Loveling als een van de interessante nieuwe uitgaven in België, naast *De amman van Antwerpen* (1903) van Pol de Mont, *De wonderbare wereld* (1902) en *Het stille gesternte* (1903) van Herman Teirlinck (1879-1967), *Minnehandel* (1903) van Stijn Streuvels en *Daarna* (1903) van Cyriel Buysse. Ook in deze pers was Lovelings imago als auteur van belang.

Dat vrouwentijdschriften aandacht aan Loveling besteedden, is niet zo vreemd. Als zelfstandige en geëmancipeerde schrijfster die ook redelijk reislustig was, vormde zij een goed voorbeeld voor de vrij sterke Tsjechische eerste feministische golf. Zo drukte in *Zenský svět* [Vrouwenwereld], het tijdschrift van de Centrale Bond van Tsjechische Vrouwen, een anonieme critica in april 1905 bij gelegenheid van de uitgave van *De twistappel* een zeer gunstige kritiek af.²⁷ De auteur was vermoedelijk Marie Branbergrová (1863-1931), lerares bij de meisjesschool op de Maltéžské náměstí in Praag die zich in het tijdschrift regelmatig met vrouwenemancipatie bezighield en in 1910 ook een overzicht over de vrouwenemancipatie in België schreef, waarin dezelfde roman van Loveling wordt genoemd (Branbergrová, 1910, p. 316).

²⁷ 'Virginie Loveling-ová', *Zenský svět*. *List paní a dívek českých* 9 (8), 20 april 1905, p. 115.

Ook Poolse vrouwenbladen maakten melding van Virginia Loveling. Zo gaf het bekende tijdschrift *Bluszcz. Pismo tygodniowe ilustrowane dla kobiet* [Klimop. Geïllustreerd weekblad voor vrouwen] in de rubriek *Kronika działalności kobiecej* [Kroniek van de vrouwenactiviteiten] begin 1896 aan zijn lezeressen informatie over het feit dat Virginia Loveling in Brussel de Vijfjaarlijkse Prijs voor de Nederlandse Letterkunde had ontvangen (figuur 4, raampje).²⁸

In Brussel organiseert de staat om de vijf jaar een wedstrijd voor romans in de Vlaamse taal; dit jaar ging het om de periode van het lopende jaar, en al de eerste dag waren er een tiental ingezonden. De jury had elf vergaderingen nodig voordat ze de prijs toekende, die ging naar een jongedame, Virginia Loveling.

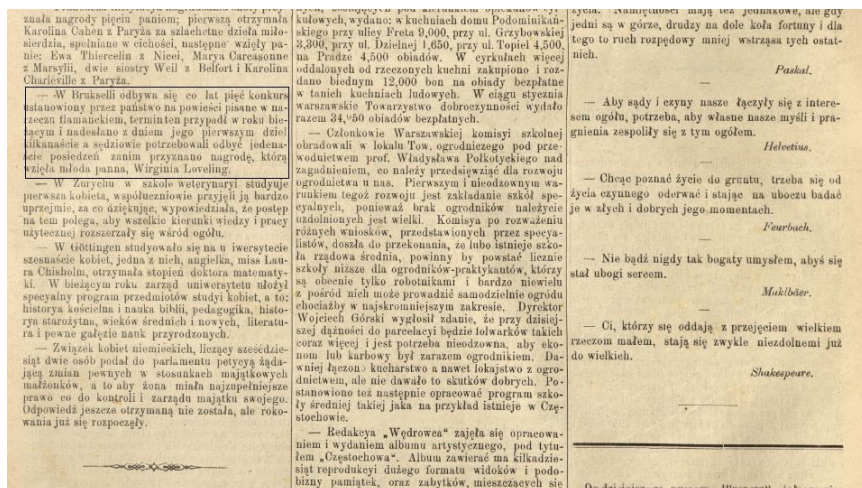

Fig. 4: De rubriek *Kronika działalności kobiecej* in *Bluszcz* met melding van Lovelings prijs.

In Polen werd Loveling vooral ontvangen in het progressieve kamp. Zo schreef publicist Joachim Frenkel²⁹ in het Krakause blad *Nowy Dziennik*

²⁸ W Brukselii odbywa się co lat pięć konkurs ustanowiony przez państwo na powieści pisane w narzeczu flamandzkiem, termin ten przypadł w roku bieżącym i nadesłano z dniem jego pierwszym dzieł kilkanaście a sędziowie potrzebowali odbyć jedenaście posiedzeń zanim przyznano nagrodę, którą wzięła młoda panna, Wirginia Loveling.

²⁹ De Joodse familie Frenkel was zeer omvangrijk en het is niet duidelijk wie van de verschillende Joachim Frenkels de auteur was.

[Nieuw Dagblad] een artikel over de Vlaamse literatuur, waarin hij het werk van de gezusters Loveling als volgt karakteriseert (figuur 5):³⁰

De volgende periode is die van het werk van de twee zusterdichters, Rosalie en Virginie Loveling, die eveneens een belangrijke rol speelden in de ontwikkeling van de Vlaamse literatuur. Hun werk is een beetje lyrisch, een beetje sentimenteel, echter niet echt hoge literatuur, geschreven voor de brede massa, wat de twee dichters in de buurt brengt van François Coppée.³¹ (Frenkel, 1925, p. 6)

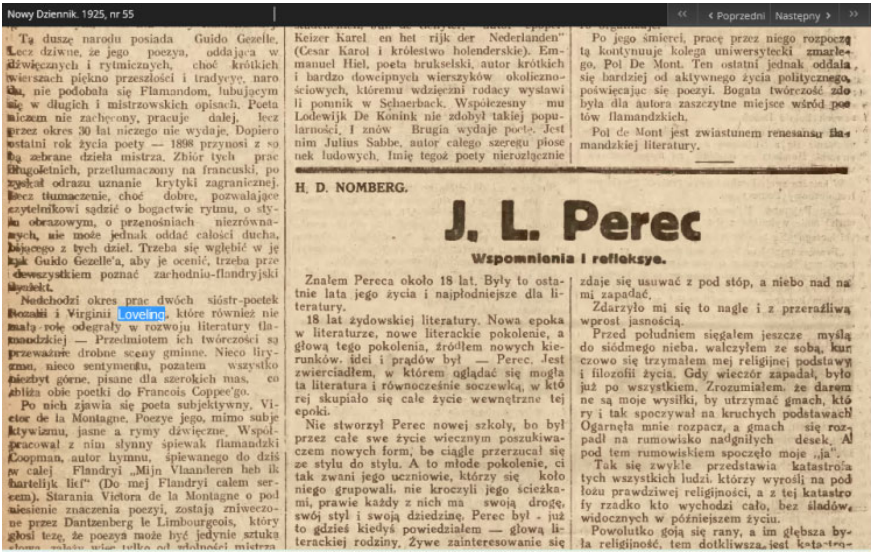

Fig. 5: Het fragment van het artikel 'Literatura flamandzka' uit Nowy Dziennik.

³⁰ Nadchodzi okres prac dwóch siostr-poetek Rozalii i Virginii Loveling, które również nie małą rolę odegrały w rozwoju literatury flamandzkiej – Przedmiotem ich twórczości są przeważnie drobne sceny gminne. Nieco liryzmu, nieco sentymentu, pozatem wszystko niezbyt górne, pisane dla szerokich mas, co zbliża obie poetki do Francois Coppee'go.

³¹ François Coppée (1842-1908) was een destijds bekende Franse dichter, die begon als l'art-pour-l'art, maar na de Frans-Duitse Oorlog van 1870/71 sentimentalistische poëzie ging schrijven en bekend werd als de *poète des humbles* (dichter van de eenvoudigen).

3. DE POLYGLOTTE PRIESTER

De hierboven genoemde Alois Koudelka was bij zijn tijdgenoten bekend als ‘de Moravische Mezzofanti’.³² Niet ten onrechte, want er zijn een paar honderd vertalingen van zijn hand bekend (waaronder 66 boeken) uit zeer uiteenlopende talen, van Engels, Frans en Duits tot Armeens, Catalaans, Estisch, Hongaars, IJslands en Turks aan toe. Koudelka was geboren op 18 november 1861 in het Moravische stadje Kyjov en was in 1884 in Brno tot priester gewijd. Als pastoor in verschillende Moravische plaatsjes besteedde hij zijn vrije tijd zowel aan vertalen als aan literaire kritiek. Hij hanteerde daarbij vele pseudoniemen. Onder zijn eigen naam was hij literair criticus in *Hlidka* of vertaalde hij werk van katholieke auteurs. Het pseudoniem O.S. Vetti dat hij gebruikte voor vertalingen van niet-katholieke auteurs, was afgeleid van *Os-věta* [Voorlichting], een licht feministisch georiënteerde vereniging die in 1882 was opgericht in het plaatsje Bučovice, een van de plekken waar Koudelka pastoor was geweest. In de strenger katholieke pers maakte hij gebruik van het alias Josef Šeřík-Vitinský. Koudelka kreeg in 1918 het aanbod om secretaris en vertaler te worden in de kanselarij van president Masaryk, maar dit sloeg hij af. In 1922 ging hij met pensioen en leefde in het rusthuis Augustinium voor gepensioneerde priesters in Brno. Hij bleef tot zijn dood op 9 december 1942 vertalen.

Al was Koudelka in zijn recensies vooral een katholieke zedenpreker, toch was hij tevens de eerste die een werkje van de antiklerikale Virginie Loveling vertaalde, en wel in het literaire tijdschrift *Květy*, dat werd uitgegeven door de gebroeders Svatopluk (1846-1908) en Vladimír Čech (1848-1905), samen met Servác Heller (1845-1922). Het drietal was politiek actief als nationaal-liberalen, in de politiek destijds evenals in België veeleer de natuurlijke concurrenten van de katholieken. Koudelka gebruikte dan ook zijn pseudoniem O.S. Vetti. Hij vertaalde ‘Het geschenk van den arme’ en ‘Het geschenk van den rijke’ uit *Drie kleine schetsen* dat in 1886 verschenen was in de tweede druk van het bundeltje *Novellen*. Interessant is de voetnoot die Koudelka aan het begin toevoegt.³³

Hierbij geven we een voorbeeld uit de verhalenbundel die de gezusters Rosalie en Virginie Loveling dit jaar in Gent hebben uitgegeven bij boekhandel Hoste. Het opschrift van de bundel luidt: ‘Novellen’. Een

³² Giuseppe Mezzofanti (1774-1849) was een Italiaanse kardinaal die ongeveer 40 talen en nog eens zoveel dialecten gesproken zou hebben. Hij was destijds in heel Europa beroemd als talenwonder. De gegevens over Koudelka komen uit Hesounová (2007) en Putna (1998, p. 197-205).

eenvoudig opschrift, maar inhoudelijk een parelsnoer. Toen de bekende criticus Dr. J. F. J. Heremans door de boekhandelaar werd gevraagd om een voorwoord voor het boek te schrijven, schreef hij heel kort: 'Goede wijn behoeft geen en kranen' in het Tsjechisch zo ongeveer: 'Een goed werk prijst zichzelf.' En zo is het echt. Beide schrijfsters staan in de Nederlandse literatuur ook bekend als uitstekende dichters, en hun prozawerken plaatsen hen naast de beroemdste Nederlandse schrijvers. Hun verhalen onderscheiden zich door een fijn gevoel, dat zelfs het kleinste detail niet ontgaat. Elk van deze verhalen lijkt ons een ontroerende elegie of een lieflijke idylle. Van de huidige collectie karakteriseren, naar ons oordeel, de studies Het geschenk van den arme, Het geschenk van den rijke en Het geschenk des harten, waarvan we de eerste twee hier ter illustratie voorleggen, misschien wel het beste de richting van de twee schrijfsters. Buiten deze studies worden geprezen: 'Sidon' en 'Meester Huyghe.' In de eerste wordt het lijden van een weesmeisje zo ontroerend weergegeven, dat de lezer een traan niet kan onderdrukken; in de tweede het leven van een schoolmeester, oud korporaal en soldaat van Napoleon, die in de schemering van zijn leven in armoede vervalt en het nederige huis waarin hij gelukkiger tijden heeft gekend, moet verlaten om naar het 'armenhuys' te gaan om te sterven! (Loving/Vetti, 1887, p. 319, noot)

4. DE LITERAIRE POSTASSISTENT

Anders dan in andere talen in Centraal-Europa (althans voor zover nu bekend) zijn er van Virginie Loveling en haar zuster Rosalie in het Tsjechisch althans

³³ Podávámé tímto ukázku ze sbírky povídek, které vydaly sestry Rosalie a Virginie Lovelingovy roku letošního v Gentu u knihkupce Hoste. Nápis sbírky zní: „Novellen“. Prostinký nápis, ale za to obsah šňůrka perel. Znameníť kritik Dr. J. F. J. Heremans, vyzván byv od knihkupce, by ku knížce napsal předmluvu, napsal ji velice krátkou řka: „Goede wijn behoeft geen en kranen“ po česku asi: „Dobré dílo samo se chválí!“. A vskutku tomu tak. Obě spisovatelky známy jsou v literatuře hollandské také jako výtečné básnířky a svými prosaickými pracemi druží se po bok nejslavnějším spisovatelům nizozemským. Povídky jejich vynikají jemným citem, kterému ani maličkost sebe menší neujde. Každá z povídek těchto zdá se nám býti dojemnou elegií nebo roztomilou idyllou. Z přítomné sbírky po našem úsudku snad nejlépe směr obou spisovatelek charakterisují studie: Dárek chudáka, Dárek bohatce a Dárek ze srdce, z nichž dvě první překládáme na ukázku. Mimo tyto studie se chválí: „Sidon“ a „Meester Huyghe“. V první líčí se utrpení děvčete sirotka tak dojemně, že čtenáři nejedna slza z oka se vyroní; v druhé zase život učitele, starého to desátníka a vojáka Napoleonova, jenž v podvečer svého života do chudoby upadne a skrovný domek, v němž šťastnější doby zažil, opustiti musí, aby se odebral do „chudobince“ zemřít!

enkele werken vertaald.³⁴ We zagen hierboven al hoe Koudelka twee verhalen uit *Drie kleine schetsen* had vertaald. De beide andere vertalingen komen op het conto van een van de merkwaardigste vertalers uit het Nederlands die eind negentiende eeuw in Tsjechië actief was, een literair geïnteresseerde postbediende. In de correspondentie van Louis Couperus komt een briefje voor dat hij op 13 november 1897 aan zijn uitgever Lambert Jacobus Veen (1863-1919) schreef (Van Vliet, 2013, nr. 276):

Noodkreet van den Boheemschen post-assistent, dat hij geen 100 Mark betalen kan. Hij vraagt mijne permissie, en vrijstelling van de 100 Mark. Ik schreef hem, dat ik, voor mij niets tegen zijne vertaling had, maar dat U steeds eene financieele vergoeding voor de vertalingsrechten vroeg, die meestal werd toegestaan.

De samensteller van Couperus' correspondentie H.T.M. van Vliet meende dat deze 'Boheemsche post-assistent' Hugo Kosterka (1867-1956) geweest moest zijn, die inderdaad vanaf 1889 als postassistent werkte. Het verzoek aan Couperus dateert van veel vroeger (1897) dan Kosterka's vertaling van Couperus' roman *De berg van licht* uit 1922 (Engelbrecht, 2021, p. 863).

Omdat zowel Ruud Veen op zijn website,³⁵ als H.T.M. van Vliet niet op de hoogte waren van Tsjechische uitgaven in tijdschriften, ontging het hun dat een heel andere postassistent de correspondent van Couperus was. Het gaat om een man die meestal als V. Kuneš ondertekende en op het moment van de brief inderdaad *poštovní asistent* was.³⁶ Deze Václav Kuneš (1871-na 1915), afkomstig uit Praag, was lid van de *Spolek českých spisovatelů belletristů*

³⁴ Dit wordt zelfs vermeld, overigens zonder details, in de biografie *Les sœurs Loveling* van Hélène Piette (1942, p. 86): 'Il existe en outre [...] adaptations de diverses œuvres des deux sœurs en allemand, anglaise, italien, voire en danois et en tchèque.' In het overzicht van Prosper Arents (1931) ontbreken deze.

³⁵ www.couperus-collectie.nl [geraadpleegd 4-8-2023]. Vertalingen in kranten en tijdschriften zijn meestal niet opgenomen. De Tsjechische vertalingen zijn door de auteurs van dit artikel in 2016 ter beschikking van de heer Veen gesteld, maar tot nog toe niet op de website vermeld.

³⁶ Volgens een bericht in de krant *Národní listy* 36 (208, 30 juli 1896), p. 6, werd hij in die maand bevorderd van *poštovní praktikant* naar *poštovní asistent*. Op dat moment was hij ongeveer 25 jaar oud. Conform de politieregisters (NA Praha), en het adresboek uit 1912 was hij met zijn in 1873 geboren vrouw Božena Kitzlerová woonachtig in Královské Vinohrady (later Praha X) op Chodská 16. Volgens een notitie op de kaart uit het bevolkingsregister (AHMP) woonde het echtpaar in 1915 niet meer in Praag. Het is onbekend waarheen zij vertrokken zijn. Uit zijn correspondentie uit de jaren 1895-1896 met Virginie Loveling blijkt dat hij destijds werkte op het postkantoor op Palackého 28 in Královské Vinohrady (tegenwoordig deel van het stadsdeel Nové město van Praag).

Máje [Vereniging van Tsjechische literaire schrijvers *Máj*]³⁷ en droeg regelmatig met vertalingen bij in *Lumír*. Na 1911 heeft hij geen bijdragen meer ingeleverd en het is onbekend wat er met hem is gebeurd. In dezelfde periode was ook een andere V. Kuneš, Vladimír Kuneš (1888-1916) actief. Deze architect vertaalde uit het Frans en Spaans.³⁸

Uit de briefwisseling met Loveling blijkt duidelijk de identiteit van Václav Kuneš (figuur 6). Hij vermeldt zijn geplande vertaling van *Sidon*, en stuurde die na verschijnen ook op, samen met de helft van zijn vertalersroyalty's, te weten 3 gulden en 40 kreutzer (UB Gent, nr. 117, 22 april 1896). Hoewel Oostenrijk-Hongarije niet was toegetreden tot de Conventie van Bern uit 1886, probeerden veel Tsjechische uitgevers en vertalers wel een autorisatie van hun vertalingen te krijgen, omdat dit een serieuzere indruk maakte (Vimr, 2014, p. 71). Kuneš hoorde bij deze groep mensen.

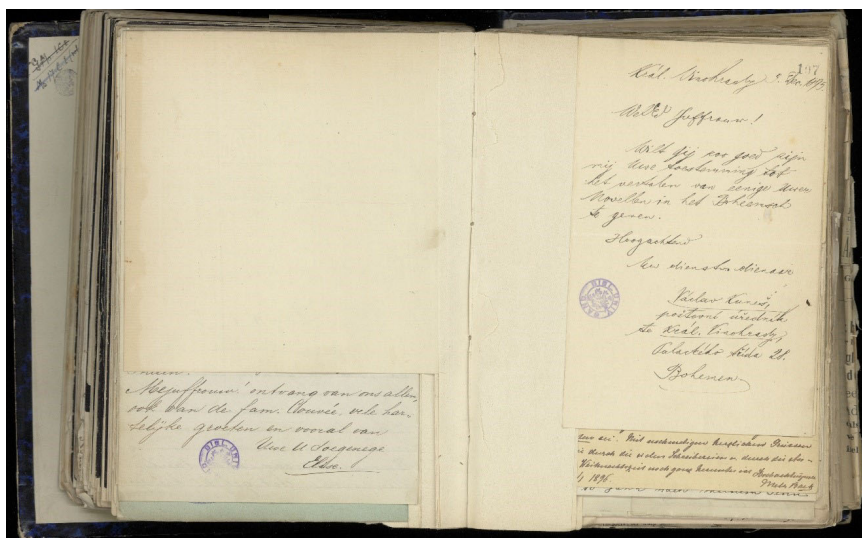

Fig. 6: Eerste brief van Václav Kuneš aan Virginie Loveling, 3 december 1895 (UB Gent, nr. 117, 22 april 1896).

³⁷ Hij wordt als lid vermeld in de *Výroční zpráva za sedmnácti správní rok Máje a za šestý správní rok Pensijního fondu Máje* [Jaarbericht voor het 17de rapportjaar van *Máj* en het 6de jaar van het Pensioenfonds *Máj*], Praha: Eduard Grégr a syn, 1905, p. 31.

³⁸ Ook hij ondertekende soms met V. Kuneš. Uit gegevens van het Památník národního písemnictví te Praag (Tsjechisch nationaal literair archief) blijkt dat het om twee verschillende personen gaat.

De vertaling waarover Kuneš met Couperus had gecorrespondeerd, betrof ‘Een zieltje’. Dit naturalistische verhaal was in 1890 in *De Gids* verschenen, een tijdschrift dat Kuneš kennelijk kende, want hij vertaalde meer stukken die hierin waren verschenen. Het verhaal is driemaal door drie verschillende vertalers in het Tsjechisch vertaald, voor het eerst in 1896 in *Lumír* door Kuneš als ‘Dušička’, wat een letterlijke vertaling van ‘Een zieltje’ is. De tweede vertaling is anoniem en verscheen in 1902 in de krant *Moravská orlice*. De derde vertaling door de ervaren vertaler van Franse literatuur Augustin Eugen Mužík (1859-1925) kwam in juni 1912 uit in de serie *1000 nejkrásnějších novell 1000 světových spisovatelů* [De 1000 mooiste novellen van 1000 mondiale schrijvers], een Reader’s Digest-achtige abonnementsserie die tussen mei 1911 en augustus 1916 uitkwam en na precies de helft werd gestopt (Engelbrecht, 2018). Couperus was uitsluitend van de eerste vertaling op de hoogte. Deze volgt ook het meest getrouw de Nederlandse tekst. De vertaling van Mužík is in het meest ‘litteraire’ Tsjechisch geschreven. Ook andere vertalingen van Kuneš geven hetzelfde beeld te zien: ze zijn precies, soms wat stijf.

Kuneš had kennelijk geen interesse voor andere literatuur dan de Nederlandstalige, althans er zijn geen vertalingen uit andere talen van hem aangetroffen. Daarmee is hij de eerste bekende Tsjechische vertaler die zich volledig in het Nederlands specialiseerde. Tot nog toe zijn er van zijn hand elf vertalingen uit het Nederlands bekend, waarmee hij meteen het relatief grootste vertaaloeuvre uit het Nederlands in het Tsjechisch in de negentiende eeuw op zijn naam heeft staan. In vrijwel alle gevallen gaat het om vertalingen die zijn afgedrukt in tijdschriften en kranten. Het lijstje is illustratief voor zijn belangstelling:

Auteur	Titel	Tsjechische titel	Uitgave
Carel van Nieuvelt	‘Eene min in den zonneshijn’ (uit: <i>Chairoscuro</i> , 1882)	Láska na jihu	<i>Národní listy</i> 35 (220, 11-8-1895), p. 9-10
Willem Gerard van Nouhuys	‘De schoentjes’ (uit: <i>De eenzamen</i> , 1893)	Střevičk	<i>Národní listy</i> 35 (248, 9-9-1885), p. 10
Louis Couperus	‘Een zieltje’ (in: <i>De Gids</i> , 1890)	Dušička	<i>Lumír</i> 24 (16, 1-3-1896), p. 186-189
Virginie Loveling	‘Sidon’ (uit: <i>Novellen</i> , 1887)	Sidonie	<i>Lumír</i> 24 (20, 10-4-1896), p. 237-239; (21, 20-4-1896), p. 249-252.

Auteur	Titel	Tsjechische titel	Uitgave
Carel van Nieuvelt	'De roede' (uit: <i>Motieven</i> , 1895)	Trest	<i>Lumír</i> 24 (29, 10-7-1896), p. 348
Rosalie Loveling	'Mijnheer Daman en zijn erfgenamen' (uit: <i>Nieuwe novel-len</i> , 1875)	Pan Daman a jeho dědicové	Praha: J. Otto (Knihovna Besed Lidu 72)
Marie Snijder van Wissenkerke	'Middeleeuwsche Sage' (in: <i>Elsevier</i> , 1894)	Středověká pověst	<i>Nový život</i> 2 (6, juni 1897), p. 151-153.
Marie Snijder van Wissenkerke	'Zijne "Beatrice"' (in: <i>De Gids</i> , 1893)	Jeho Beatrice	<i>Lumír</i> 25 (14, 10-2-1897), p. 160-164
Justus van Maurik	<i>Uit het volk</i> (1879) ³⁹	Figurky z Amsterdamu	<i>Květy americké</i> 1 (44, 30-8-1901), p. 15-16; (45, 5-9-1901), p. 16; (46, 12-9-1901), p. 14-16; (47, 19-9-1901), p. 16
Justus van Maurik	'Baddoctoren' (uit: <i>Uit het volk</i> , 1879)	Lázeňští lékaři ⁴⁰	Praha: J. Otto, 1898 (Ottova laciná knihovna národní 162)
Justus van Maurik ⁴¹	'Een probaat middel' (uit: <i>Oude kennissen</i> , 1909)	Osvědčený recept	<i>Moravská orlice</i> 71 (48, 26-3-1910), p. 10-11
Justus van Maurik	'Voor 't loket Hollandsche Spoor' (uit: <i>Op reis en thuis</i> , 1905)	U pokladny	<i>Národní listy</i> 51 (139, 21-5-1911), p. 139

Alle vertalingen zijn geautoriseerd, hoewel meestal de betrokken correspondentie niet meer aanwezig is. Met uitzondering van Justus van Maurik jr. gaat het om auteurs met een naturalistische inslag die beslist niet in de katholieke zuil thuishoorden. Voor het overige is Kuneš een raadselachtige figuur. Waar heeft hij Nederlands geleerd?⁴² Waarom vertaalde hij uitsluitend Nederlandstalig werk? In zijn brief van 2 april 1896 (UB Gent nr. 117) stelde hij dat hij Lovelings naam in de *Geschiedenis der nederlandsche letterkunde* van Jonckbloet en

³⁹ Hieruit de verhalen: 'Een vriendendienst', 'Baddoctoren', 'Een plezierige nacht', 'Wijnkeners', 'Een feestavond'. In het Tsjechisch: 'Přátelská služba', 'Lázeňští doktoři', 'Veselá noc', 'Znalci vina', 'Slavnostní večer'.

⁴⁰ Overdruk uit het boekje *Figurky z Amsterdamu* in dit Amerikaanse tijdschrift voor Tsjechen in de USA.

⁴¹ Abusievelijk genoteerd als Julius van Maurik.

in *Pierers Konversations-Lexikon* had gevonden. Inderdaad staan de gezusters Loveling zowel in de derde, nieuwste uitgave van Jonckbloets *Geschiedenis* (1886, p. 245) als in *Pierers Konversations-Lexikon* (1893, in het lemma *Vlämische Sprache und Literatur*) kort vermeld. In elk geval moet Kuneš gezien de precisie van zijn vertalingen steeds de Nederlandse tekst erbij hebben gehad.

5. DE ROL VAN LOVELING IN TSJECHIË EN POLEN

Hoewel de gezusters Loveling nog in de jaren dertig in Tsjechische en Poolse encyclopedieën werden genoemd, is duidelijk dat zij vooral bekend waren in hun eigen tijd, in de laatste decennia van de negentiende en het eerste decennium van de twintigste eeuw. Literair geïnteresseerde personen uit zowel de katholieke als de liberale zuil beschouwden hen als vertegenwoordigsters van een realistische, niet-katholieke Vlaamse plattelandsliteratuur. Voor feministisch gezinde auteurs waren zij voorbeelden uit België, een land dat bekend was bij de Tsjechen, omdat de Vlaamse taalstrijd veel gemeen had met de Tsjechische. In deze kringen speelde het feministische aspect een belangrijker rol. Ook in Polen was eerder het feministische aspect van belang.

De laatste jaren worden steeds meer tijdschriften door de respectieve nationale bibliotheken systematisch gescand en online toegankelijk gemaakt. Aangezien Tsjechië in Centraal-Europa als eerste hiermee begonnen is, en de receptie van Nederlandstalige literatuur gedurende de negentiende eeuw vooral via tijdschriften en kranten verliep, lijkt er voor het Tsjechisch een grotere receptie aanwezig te zijn dan voor Polen. Naarmate echter de Poolse Biblioteka Narodowa met het project polona.pl vordert, kunnen er meer vertalingen worden teruggevonden. Het is dan ook niet uitgesloten dat er in de nabije toekomst vertalingen van Loveling worden ontdekt in een of ander Pools tijdschrift van het fin de siècle.

De hierboven besproken receptie was weliswaar klein in omvang, maar toont tegelijk aan dat het werk van Virginie Loveling tot ver buiten de grenzen van het Nederlandse taalgebied bekend was en dat de vrouwenbeweging van de eerste feministische golf een tamelijk internationaal karakter had.

⁴² Blijkens de Praagse bevolkingsregistratie (AHMP) was hij op 23 mei 1871 in Praag geboren. Hij was dus net 24 jaar oud toen hij zijn eerste vertaling publiceerde. Bij zijn laatste bekende vertaling was hij 40 jaar.

Verantwoording van de figuren

Fig. 1: Exemplaar Národní knihovna v Praze (Tsjechische Nationale Bibliotheek), sign. 63 B 000111/Díl 16, via <https://kramerius5.nkp.cz/view/uuid:78e94410-e6e5-11e4-9c07-001018b5eb5c?page=uuid:7481d270-12af-11e5-9192-001018b5eb5c> (deze pagina, waarvan hier detail).

Fig. 2: Website van de Országos Széchényi Könyvtar (Hongaarse Nationale Bibliotheek) via http://mek.oszk.hu/06700/06758/pdf/revai13_1.pdf (hier detail).

Fig. 3: Exemplaar Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie (Provinciale Bibliotheek van Lublin), sign. 401485 III/T.43-44, via <http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/publication?id=10735>.

Fig. 4: Exemplaar van Academie van Wetenschappen in Warschau, PAN Biblioteka Kórnicka, sign. Sygn.Cz434, via <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/103845/edition/114929/content> (hier detail).

Fig. 5: Exemplaar van de Uniwersytet Jagielloński (Jagiellonenuniversiteit) te Krakau, sign. 514 IV czas., via <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/127581/edition/119910/content> (hier detail).

Fig. 6: UB Gent, Hs. 3426 D (107). Scan door de UB Gent gemaakt.

Archiefmateriaal

UB Gent, Hs. 3426 D, brieven nrs. 107, 108 en 117. Correspondentie van Václav Kuneš met Virginie Loveling, 1895-1896.

NA Praha, Národní archiv, Praag. Policejní ředitelství I, konskripce, karton 30 (bevolkingsregistratie).

AHMP, Archiv hlavního města Prahy, Praag. Soupis pražského obyvatelstva 1830-1910 (1920). BBB 29, 1871, Kuneš, Václav.

Literatuurlijst

Andringa, K. (2013). 'Grote scheppen zoete broodpap: de receptie van Hendrik Conscience in Frankrijk.' *Verslagen en mededelingen KANTL*, 123/2-3: 273-296.

Anoniem (1822). 'O naynowszy literaturze hollenderskiey.' *Gazeta Literacka* 2 (24, 23 juli), p. 30-32; (25, 30 juli), p. 43-44; (27, 13 augustus), p. 66-68; (28, 20 augustus), p. 82-84.

Anoniem (1891). 'Hollandská literatura.' *Národní listy* 31 (293, 24 oktober), p. 9.

Anoniem (1896). 'Kronika działalności kobiecej.' *Bluszcz. Pismo tygodniowe ilustrowane dla kobiet*, 32 (8, 20 februari), p. 22.

Anoniem (1900). 'Lovingová Virginie.' In *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopædie všeobecných vědomostí. XVI (Lih-Media)*. Praha: J. Otto, p. 384.

- Anoniem** (1915). 'Lovelings, Virginia.' In *Révai Nagy Lexikona az Ismeretek Encyklopédiája XIII, 1 (Lovas-Mons)*. Budapest: Révai, p. 3.
- Arents, P.** (1931). *De Vlaamsche schrijvers in vertaling 1830-1931. Proeve van bibliographie*. Brussel: Standaard-Boekhandel.
- A.V.** (= Koudelka, A.) (1889). 'Zábavy večerní. Redaktor *Vojt. Pakosta*. V Praze, 1889. R. X. č. 1. *J. Conscience*. „Poklad Felixe Roobecka. Povídka z dob velké franc. Revoluce. Přel. J. P. Lhotecký. V Praze, 1889.' *Hlídky literární* 6/9: 284-285.
- Branbergrová, M.** (1910). 'Ženská otázka v Belgii.' *Ženský svět. List paní a dívek českých* 14 (19, 5 november), p. 298-300; (20, 20 november), p. 315-316; (21, 5 december), p. 329-330.
- Campe, H.** (1785). *Erste Sammlung merkwürdiger Reisebeschreibungen für die Jugend mit Kupfern und Karten*. Braunschweig: Schulbuchhandlung.
- Campe H. & Szymański, S.** (1794). *Zbior podróży ważnych i ciekawych dla nauki i zabawy młodych*. Kraków: Jan May.
- Conscience, H.** (1858). *Powieście belgijskie z życia rodzinnego*. Vertaling door Fr. S. Dmochowski van *I. Wat eene moeder lyden kan; De gierigaerd; De loteling, II. De arme edelman; Lambrecht Hensmans*. Warschau: Hindemith.
- Conscience, H.** (1915). *Lew z Flandrij. Powieść z XIV wieku osnuta na tle walk Flamandczyków o niepodległość ojczyzny*. Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha.
- Conscience, J.** (1887). *Železný hrob*. Vertaling van *Het ijzeren graf* door G. Láska. Praha: Cyrillo-Méthodejská knihtiskárna (Zábavy večerní 55).
- Couperus, L.** (1896). 'Dušička.' Vertaald door Kuneš, V. *Lumír* 24/16 (1 maart): 186. Origineel: *Een zieltje* (1890).
- Couperus, L.** (1902). 'Ubohá dušička'. Vertaler anoniem. *Moravská orlice* 40/163 (18 juli): 4-5; 164 (19 juli): 1-2. Origineel: *Een zieltje* (1890).
- Couperus, L.** (z.j. = juni 1912). 'Dětská dušička.' Vertaald door Mužík, J. (ps. van Mužík, A. E.). In *1000 nejkrásnějších novell 1000 světových spisovatelů* 25. Praha: Jos. R. Vilímek, p. 85-100. Origineel: *Een zieltje* (1890).⁴³
- Czarnecka, B.** (2023). 'De receptie van Conscience in de Poolse pers tot 1918. Voorlopige bevindingen.' *Roczniki Humanistyczne* 71/5: 229-242. DOI: 10.18290/rh.23715sp-14.
- De Ceuleneer, A.** (1903). 'Vijfjaarlijksche wedstrijd voor Nederlandsche letterkunde. Xe Tijdvak (1895-1899).' *Verslagen en mededelingen KANTL*, 17: 112-178.
- Engelbrecht, W.** (2018). 'Een merkwaardig geval van 'vertaalplagiaat': de serie *1000 nejkrásnějších novell 1000 světových spisovatelů*.' *Roczniki Humanistyczne* 66/5 (specjalny): 243-257. DOI: 10.18290/rh.2018.66.5s-19.

⁴³ Waarschijnlijk op basis van de Franse vertaling van Georges Khnopff, 'Une petite âme' in *Les Milles Nouvelles Nouvelles* nr. 9 (oktober 1910).

- Engelbrecht, W.** (2021). *Van Siska van Rosemael tot Max Havelaar: Receptie van Nederlandstalige literatuur in Tsjechische vertaling tussen 1848 en 1948*. Gent: Academia Press (Lage Landen Studies 14). <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/49723>.
- Engelbrecht, W., Engelbrechtová, J. & Hamers, B.** (2018). *Hendrik Conscience. Muž, který naučil cizince číst nizozemskou literaturu*. Olomouc: Univerzita Palackého (Klasikové nizozemské a vlámské literatury 2). DOI: 10.5507/ff.18.24454436.
- Frenkel, J.** (1925). 'Literatura flamandzka.' *Nowy Dziennik*, 8/55 (7 maart 1925): 5-6.
- Hesounová, V.** (2007). 'Překladatel Alois Koudelka (O.S. Vetti).' *Plav* 3/12: 47-49. <https://www.svetovka.cz/2007/12/12-2007-portret/>
- Holk** (= A. Holk) (1901). 'Nizozemí. Literatura.' In *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí* 18, Praha: J. Otto, pp. 365-372.
- Jonckbloet, W.J.A.** (1886). *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de laatste twee eeuwen. Tweede deel*. Groningen: J.B. Wolters (3de, geheel omgewerkte uitgave).
- Kalda, F.** (1911). 'Hnutí jihonizozemské.' *Čas*, 14/179 (1 juli), p. 4; 193 (15 juli), p. 4; 211 (2 augustus), p. 6; 225 (16 augustus), p. 6.
- Kampelik, F.** (1847). *Obrana českého jazyka proti utrhačům a odpůrcům*. Praha: Karl Vetterl.
- Kiedroń, S.** (2014). 'Cultural Influence of the Low Countries through Old Prints.' In Engelbrechtová, J. (red.), *Dutch – Flemish – Central European Relations. Chapters from Cultural Relations between North-West and East-Central Europe*. Olomouc: Palacký University, pp. 24-40.
- Koudelka, A.** (1890). 'Belgie.' *Hlídky literární* 7/9: 351-352.
- Koudelka, A.** (1894). 'Londýnské "Athenaeum" o kontinentální literatuře.' *Hlídky literární* 11/11: 314-318.
- Koudelka, A.** (1895). 'Londýnské "Athenaeum" o kontinentální literatuře.' *Hlídky literární* 12/9: 346-350.
- Koudelka, A.** (1904). 'Z holandského písemnictví.' *Hlídky literární* 21/5: 331-332.
- Koch, J., Oczko, P.** (red.) (2018). *Widzę rzeki sierokie... Z dziejów literatury niderlandzkiej XIX i XX wieku, Tom 2*. Poznań: Biblioteka Werkwinkel.
- Kürschner, J.** (red.) (1893). *Pierers Konversations-Lexikon 12 (Symmachie-Zz. A-Ypostas)*. Stuttgart: Union (7. Auflage).
- Lantová, L.** (1993). 'Jaroslav Kamper.' In Forst, V. (red.), *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 2 H-L. II K-L*. Praha: Academia, pp. 965-969.
- Lipnicki, M.** 'De leeuw zonder klauwen. Een paar opmerkingen over vertalingen van Hendrik Conscience in het Pools tijdens de tweede helft negentiende en begin twintigste eeuw.' In Engelbrecht, W. & Waterlot, M. (red.), *De Lage Landen. Han-*

delingen van het colloquium gehouden op 8 en 9 mei 2012 bij de Johannes Paulus II Katholieke Universiteit Lublin. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013, pp. 55-64.

Lipnicki, M. (2017). 'Wat eene moeder lijden kan door Hendrik Conscience in het Pools. Vertaling of adaptatie?' *Neerlandica Wratislaviensia* 27: 129-139. DOI: <https://doi.org/10.19195/8060-0716.27.10>

Loveling, V. (1887). 'Dva dárky.' Vertaald door O.S. Vetti (= A. Koudelka), *Květy. Listy pro zábavu a poučení s časovými rozhledy* 9/3: 319-326. Origineel: *Het geschenk van den arme, Het geschenk van den rijke*, uit: *Drie kleine schetsen in Novellen* (1887).

Matula, P. (2015). *Kapitoly o Václavu Hladíkovi*. Brno: Masarykova univerzita. Dissertatie, toegankelijk via URL https://is.muni.cz/th/j1w76/Disertace_Hladik.pdf [geraadpleegd 28 juli 2023].

M. Ko. (= Koszutska, M.) (1910). 'Loveling Wirginia'. In *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, ser. I, tom. XLIII-XLIV (Latham John – Łekno (herb.)). Warszawa: Drukarnia Gazety Handlowej, p. 776.

Mr. Penn (= Prusík, B.) (1904). 'Z cizích revuí.' *Národní listy* 44/264 (24 september): 9.

Piette, H. (1942). *Les sœurs Loveling. Rosalie et Virginie, deux grandes figures des lettres flamandes*. Bruxelles: Office de Publicité (Collection Nationale 19).

Putna, M. C. (1998). *Česká katolická literatura 1848-1918*. Praha: Torst.

Rogalski, L. (1824). 'Krótka wiadomość o literaturze Hollenderskiey z niemieckiego.' *Dziennik Wileński* 3 (11 november): 241-257.

Sejbal, J. (1997). *Základy peněžního vývoje*. Brno: Masarykova univerzita.

Šeřík Vitínský, J. (= Koudelka, A.) (1894). 'Flámská.' *Vlast* 10/4: 366.

Šeřík Vitínský, J. (= Koudelka, A.) (1894b). 'Flámská.' *Vlast* 11/3: 270-271.

Van Uffelen, H. (1993). *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum, 1830-1990*. Münster: LiT (Niederlande-Studien 6).

Van Vliet, H.T.M. (2013). *Louis Couperus. De correspondentie*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep, e-book.

Vimr, O. (2014). *Historie překladatele. Cesty skandinávských literatur do češtiny (1890-1950)*. Příbram: Pistorius & Olšanská. De oorspronkelijke dissertatie, waarvan dit de handelseditie is, is toegankelijk via URL: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/61092/140021891.pdf>.

VM (= Mourek, V.) (1907). 'Vlámský jazyk a literatura.' In *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí* 26, Praha: J. Otto, pp. 806-807.

Vrchlický, J. (1904). 'Román v XIX. století. Nizozemsko. Flámsko' In Klecanda, J. (red.), *Devatenácté století slovem i obrazem II.1*, Praha. Jos. R. Vilímek, pp. 1014-1015, 1016.